

ID-1569
C-2
17/12/1991

1.110519063003

OOSTWOLD

gemeente Scheemda

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 35 VAN DE MONUMENTENWET 1988

OOSTWOLD, gemeente Scheemda

Aanvulling op de toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Oostwold als beschermd dorpsgezicht.

Resultaat gevoerd overleg

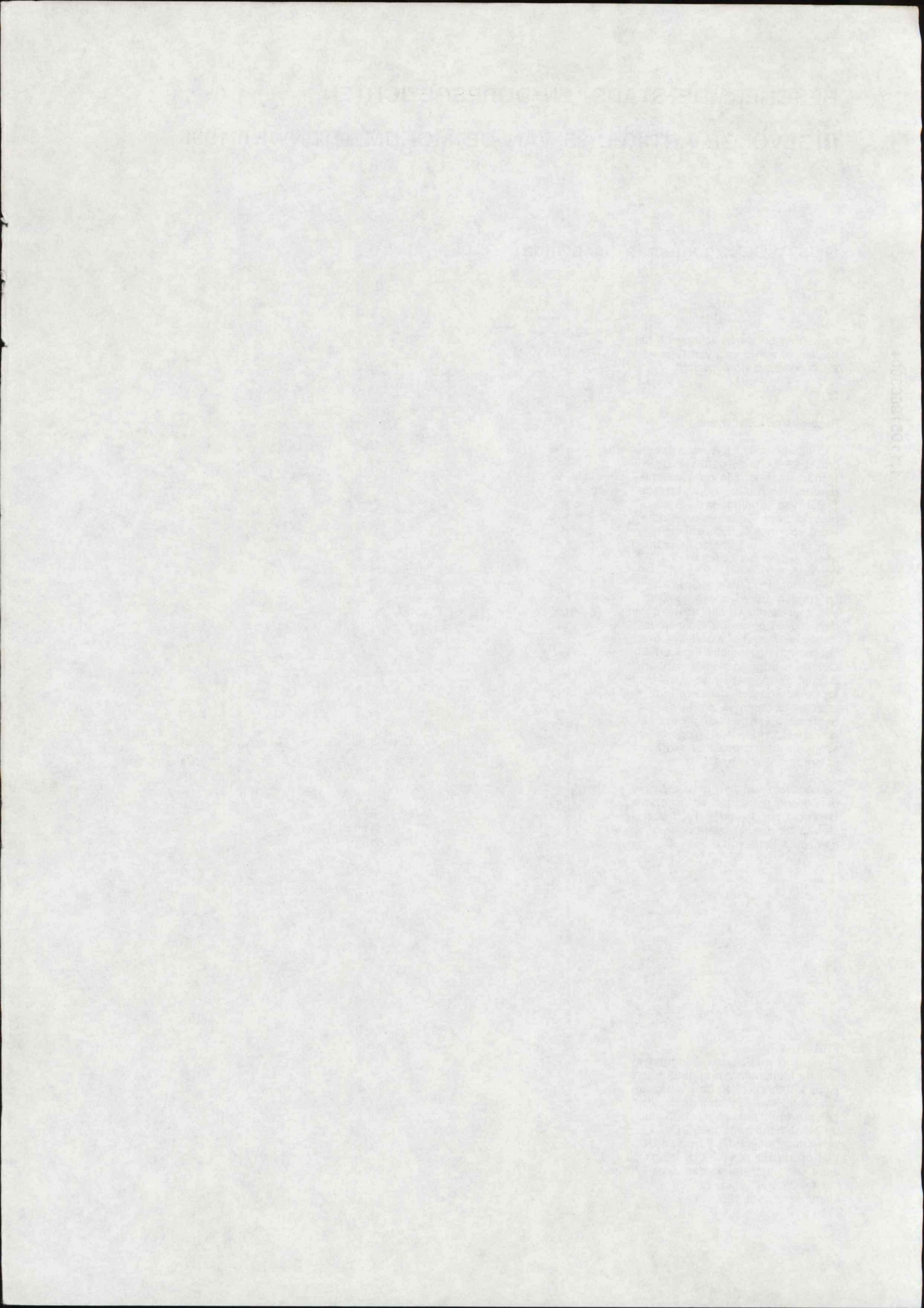
Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad van Midwolda, Gedeputeerde Staten van Groningen, de Rijksplanologische Commissie en de Raad voor het Cultuurbeheer gehoord over het voorstel Oostwold aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht.

De gemeenteraad van Midwolda heeft geen advies uitgebracht; in een later stadium heeft de raad van de (nieuwe) gemeente Scheemda alsnog een positief standpunt over het aanwijzingsvoorstel ingenomen. Ook de overige instanties hebben positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing. In verband daarmee zijn in de begrenzing van het aangewezen dorpsgezicht geen wijzigingen aangebracht ten opzichte van het oorspronkelijke voorstel.

Als gevolg van een gemeentelijke herindeling maakt het dorpsgezicht Oostwold per 1 januari 1990 deel uit van de nieuw gevormde gemeente Scheemda.

ERRATUM

In verband met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 per 1 januari 1989 dient in de plaats van "artikel 20 van de Monumentenwet" gelezen te worden: "artikel 35 van de Monumentenwet 1988". De verwijzing "artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening" dient vervangen te worden door "artikel 36, eerste lid, van de Monumentenwet 1988".

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN

INGEVOLGE ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

OOSTWOLD

gemeente Scheemda

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van een deel van Oostwold als beschermd dorpsgezicht.

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 155) door een stippellijn omgrensde gebied.

Publikatie van de **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**.

Januari 1988.

Inleiding

Oostwold is één van de dorpen in het zogenaamde Wold-Oldambt, ten noorden van Winschoten. Nadat in de 16de eeuw een reeks van inpolderingen in de Dollard op gang was gekomen, kreeg de nederzetting in beginsel zijn huidige vorm. Vóór die tijd bestond het dorp echter al.

De structuur van Oostwold wordt bepaald door de weg naar Midwolda en de loop van het vroegere Koediep, met daartussenin enkele parallelle lijnen, de lanen, waaraan het merendeel van de bebouwing staat. Het middenterrein binnen deze rechthoekige structuur wordt door de pastorie, de kerk en de school ingenomen. De overige bebouwing bestaat hoofdzakelijk uit van oorsprong voor arbeiders en ambachtslieden gebouwde kleinschalige woonhuizen.

De herkenbaarheid van deze opmerkelijke en goed bewaard gebleven historisch-ruimtelijke structuur, ondersteund door het aanwezige bebouwings- en beplantingspatroon, vormt de aanleiding voor de aanwijzing van Oostwold als beschermd dorpsgezicht.

Ontstaan en ontwikkeling

Gedurende de voorlaatste ijstijd werd in de huidige provincie Groningen een aantal dekzandruggen en -vlakten gevormd, waaronder die in het Wold-Oldambt, de streek ten noorden van Winschoten.

Na het terugtrekken van het landijs werd het klimaat geleidelijk warmer en vochtiger, en in de zandgebieden begon veenvorming op te treden toen de grondwaterspiegel steeg. In het noordelijk deel van het huidige provinciegebied werd vervolgens in een aantal fasen zeeklei afgezet, waarbij het veen voor een groot deel verspoeld raakte. De veelvuldige overstromingen waren het gevolg van een in fasen verlopende zeespiegelrijzing.

Waar het kleigebied aan het veen- en zandgebied grensde, zoals in het Wold-Oldambt, werd plaatselijk ook klei afgezet en stopte de veengroei. Grote delen van het gebied die buiten zee-invloed waren gebleven, lagen aan het begin van de jaartelling echter onder een dik veenpakket.

Het bestanddeel -wold(e) in de nederzettingsnamen van het Wold-Oldambt wijst op de ontginning van met lage bomen en kreupelhout begroeid veen. Mogelijk begonnen de eerste ontginningen vóór het jaar 1000. De meeste dorpen echter dateren uit de late Middeleeuwen toen men de afwatering van het veen beter onder controle kreeg.

Bij de ontginning werd een strokenverkaveling met bewoning vóór op de kavel toegepast. Als ontginningsbasis werden veelal de

hoger gelegen zandruggen gekozen. Samenhangend met de strokenverkaveling bestond het recht van opstrek: het recht om nog niet in cultuur gebrachte gronden aan bestaand cultuurland toe te voegen door het naar achteren verlengen van perceelssloten. Als gevolg van de verkavelingswijze en het recht van opstrek ontstonden langgerekte nederzettingen met een smalle, haaks op de ontginningsbasis staande verkaveling.

Doordat men de grond als akkerland benutte verdween het veen geleidelijk als gevolg van oxidatie. In een aantal gevallen werd daarom het dorp verplaatst naar nieuw akkerland, dieper het veen in. Mogelijk heeft dit proces zich met betrekking tot Oostwold eveneens afgespeeld.

In de late Middeleeuwen kwam het gebied onder toenemende bedreiging van de zich sterk uitbreidende Dollard. Vrijwel het gehele Klei-Oldambt werd weggespoeld, op een stuk bij Termunten na. Ook van het Wold-Oldambt verdwenen grote gedeelten, het kerngebied bleef echter gespaard. Een aantal dorpen, waaronder Midwolda en Scheemda, werd in landinwaartse richting verplaatst. Vermoedelijk is Oostwold niet verplaatst, maar strekte het dorp zich wel meer noordelijk uit dan nu het geval is. Waarschijnlijk stond ook de in 1543 gesloopte kerk ten noorden van de huidige dorpskom.

Aan het begin van de 16de eeuw begon men door middel van bedijkingen en inpolderingen het oude land

te beschermen en nieuw land aan te winnen. Deze ontwikkeling heeft zich voortgezet tot 1924 (fig. 1).

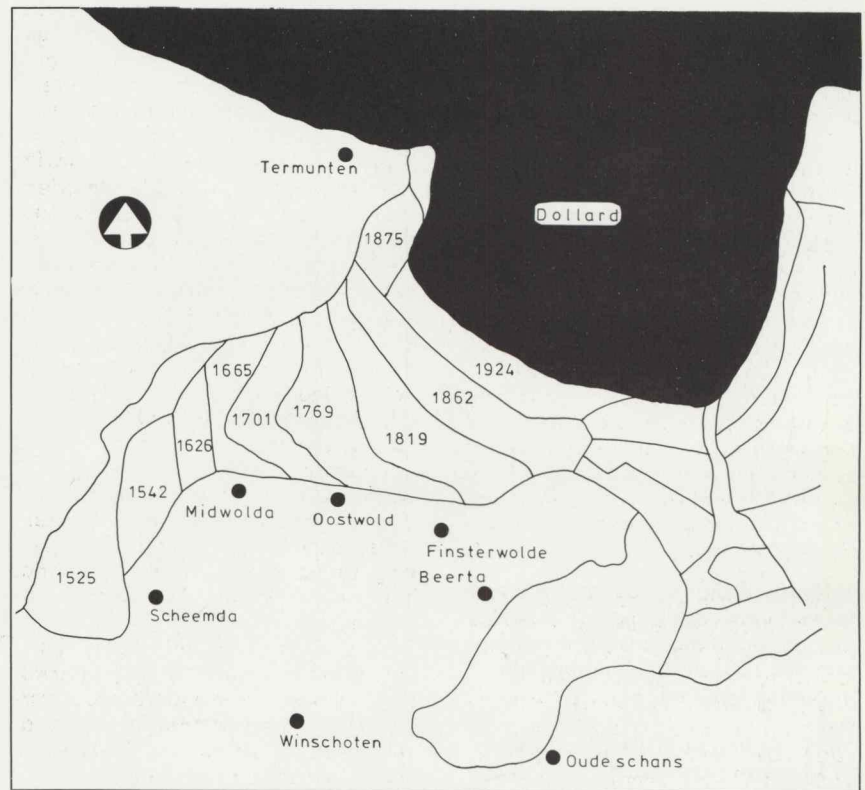
In 1519 was men begonnen het oude land van Scheemda en Midwolda te omdijken. Ter plaatse van Oostwold liep de dijk, die in 1545 voltooid werd, vlak achter het kerkhof, vermoedelijk ter hoogte van het latere Koediep.

De kaart van Christiaan Sgrooten geeft een globale indruk van de situatie van ca. 1573 (fotobijlage, afb. 1) Oostwold is niet aangegeven, maar ligt tussen Midwolda en Finsterwolde aan de rand van de Dollard.

Een volgende belangrijke ontwikkeling voor het gebied, naast de inpolderingen, was het graven van het Koediep in 1635.

Deze waterweg werd op initiatief van de stad Groningen aangelegd van Oostwold, langs Scheemda tot in het Winschoterdiep en diende met name voor het vervoer van graan uit de nieuwe polders. Op de kaart van Corn. Edzkens uit het midden van de 17de-eeuwse zijn het dorp en de omgeving gedetailleerd weergegeven (fotobijlage, afb. 2). De bebouwing van Oostwold is, in tegenstelling tot die van Midwolda niet geconcentreerd aan de weg door de beide dorpen, maar aan de dijk uit 1545. Ook uit dit gegeven is af te leiden dat het dorp niet in die mate verplaatst is als Midwolda, waar de kerk vóór de verplaatsing eveneens vlakbij de genoemde dijk lag.

Met de inpoldering van het (later aldus genoemde) Oud Nieuwland in

Figuur 1. Achtereenvolgende bedijkingen in de westelijke Dollard.

1665 kwam Oostwold verder van het open Dollardwater af te liggen. De kaart van Alberdingh, vervaardigd in verband met de aanleg van een uitwateringskanaal bij Nieuweschans, laat de situatie van 1687 zien (fotobijlage, afb. 3). De aangegeven 'Zeedyck' is die uit 1665. Even ten westen van Oostwold is de borg van het aanzienlijke geslacht Huninga aangegeven. Het Koediep ontbreekt op de kaart.

In het nieuw aangewonnen land gold het oude recht van opstrek. Hierdoor werden de boerderijen van het oude land uitgebreid met grote oppervlakten kleigrond. In de dorpen die tegen de rand van de nieuwe polders lagen, zoals Midwolda, gingen de boeren er toe over hun boerderijen in de richting van de kleigronden te verplaatsen. De vroegere woonplaatsen werden verkocht aan kleine boeren en arbeiders.

De uit deze ontwikkelingen resulterende lintbebouwing, met aan de noordzijde van de weg grote boerderijen en aan de overzijde kleine boerderijen en arbeiderswoningen, heeft zich in Oostwold slechts in het westelijk deel voorgedaan.

Waarschijnlijk is dit veroorzaakt door de vrij smalle strook ingedijkt land bij het eigenlijke dorp. Pas met de indijking van de Oostwolderpolder in 1769 vond een aanzienlijke uitbreiding plaats. Ook een ontwikkeling aan de zuidkant van de weg werd belemmerd, door het Huninga-Meer, een oude Dollard-inbraak. Nog in 1778 was dit volgens een beschrijving drassig land met enkele poelen. In feite was er in Oostwold te weinig ruimte beschikbaar voor de vorming van een (dorps-) lintbebouwing zoals in het meer westelijk gelegen gebied.

Toch had het aanwinnen van nieuw land invloed op de structuur van Oostwold, omdat ook het grondbezit van de kerk groeide en daarmee de kerkelijke inkomsten. Men besloot een nieuwe kerk te bouwen ter vervanging van het kerkgebouw dat er tot dan toe stond en vermoedelijk uit 1598 dateerde. De nieuwe kerk, die nu nog bestaat, werd in 1775 voltooid. In 1771 was al een nieuwe pastorie gebouwd, die eveneens nu nog aanwezig is. Omstreeks dezelfde tijd werd de Huninga-borg, het Oude Steenhuis genaamd, verbouwd tot boerderij ter plaatse van de huidige Huninga-heerd.

De kaart van Thomas Beckeringh uit 1781 laat de bedijkingen tot dan toe zien (fotobijlage, afb. 4). De reconstructie op de kaart van de dijken van vóór 1701 is niet juist). Het dorp Oostwold is gesitueerd tussen het Koediep en de weg naar Midwolda. In het westen van Oostwold gaat de bebouwing langs de weg over in die van Midwolda.

Het kadastraal minuutplan van 1823 geeft eenzelfde, maar gedetailleerder beeld van de dorpskom (fotobijlage, afb. 5).

Centraal tussen de weg naar Midwolda en het Koediep liggen de kerk, de pastorie en de school. De kerk, die in 1848 nog werd uitgebreid, is door middel van een laan met de weg verbonden, terwijl een tweede laan, de latere Egbertlaan, die aan de oostzijde bebouwd is, langs de andere zijde van het pastorie-terrein loopt. Aan de buitenzijde van deze twee lanen liggen nog twee evenwijdige paden. Het meest westelijke pad (de latere Wilhelminalaan) is summier bebouwd aan de westzijde. Ten zuiden van de weg naar Midwolda is lintbebouwing ontstaan langs de latere Bernhardlaan, terwijl ook de weg naar de nieuwe polders aan weerszijden bebouwd is. Langs de weg naar Finsterwolde heeft zich dan nog geen uitbreiding voorgedaan.

De structuur van de dorpskom doet een planmatige opzet vermoeden langs de lijnen van de vroegere agrarische verkaveling. Hierdoor is een symmetrisch geheel tot stand gekomen, bestaande uit het midden-terrein waarop enkele centrale functies gelokaliseerd zijn, en de flankerende assen.

De bebouwing in het dorp is over het algemeen tamelijk klein van omvang en bestaat hoofdzakelijk uit arbeiderswoningen.

Uit een beschrijving van 1828 blijkt het dorp hoofdzakelijk bevolkt te worden door ambachtlieden en arbeiders. De kaart van de gemeente Midwolda uit de atlas van Kuyper uit 1867 geeft nauwelijks verandering ten opzichte van het minuutplan te zien, wel is duidelijk dat buiten de dorpskom uitbreiding zich steeds voltrekt in de vorm van lintbebouwing (fotobijlage, afb. 7). Gedetailleerder is dit zichtbaar op de topografische en militaire kaart, opgenomen in 1853 (fotobijlage, afb. 6). Verdere ruimtelijke ontwikkelingen die zich na het midden van de 19de eeuw hebben voorgedaan, betreffen verdichting en vervanging van de bebouwing binnen de bestaande structuur rond kerk en pastorie. Daarbuiten heeft een verdere ontwikkeling van lintbebouwing vooral plaatsgevonden langs de wegen naar Finsterwolde en Beerta.

Aan de zuidzijde van de Huningaweg, ter hoogte van kerk en pastorie, is een nieuw kerkhof in gebruik genomen.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn enkele nieuwe woonwijken gebouwd die los staan van de oudere structuren. De belangrijkste ruimtelijke wijziging van de dorpskom vond in de jaren vijftig plaats toen het Koediep gedempt is en ter plaatse de Havenstraat werd aangelegd.

Huidig ruimtelijk karakter en typering te beschermen waarden

De waarde van het beschermde dorpsgezicht Oostwold is met name gelegen in de kenmerkende historisch-ruimtelijke structuur, die in de tweede helft van de 18de eeuw ontstaan is met de bouw van de huidige pastorie en de kerk. Deze structuur wordt bepaald door een aantal formele eigenschappen, waarvan de belangrijkste een zekere symmetrie en de aanwezigheid van zichtlijnen zijn. Hierdoor verschilt de situatie in hoge mate van de lintstructuur van de nederzettingen in de omgeving, alsmede van de latere uitbreidingen van het dorp, die zich tot in deze eeuw eveneens als lintbebouwing hebben voltrokken. Desalniettemin sluiten de structuurlijnen van de dorpskom aan bij die van het heersende opstreckende verkavelingssysteem en is het dorp als zodanig ingepast in het grotere geheel van de landschaps- en nederzettingenstructuur van het Wold-Oldambt, ter plaatse in de lintstructuur Midwolda-Oostwold. De symmetrie van de historisch-ruimtelijke structuur komt met name tot uitdrukking in de twee evenwijdige bebouwde lanen, de Wilhelminalaan en de Egbertlaan, met daar tussen in een meer open middengebied. Dit centraal gelegen gedeelte is tevens de zone met bijzondere functies: kerk, pastorie en school. De symmetrie wordt benadrukt door de kleinschalige bebouwing aan beide flankerende lanen, bestaande uit ongeveer gelijke woonhuizen die de ruimtelijke begrenzing van de centrale ruimte vormen. De plaats van de kerk binnen deze ruimte is enigszins perifeer, zeker in vergelijking met de pastorie, maar wordt sterk geaccentueerd door de aanwezigheid van een zichtas, de Kerksingel.

Visueel is de beschreven situatie vooral duidelijk vanaf de Huningaweg. Het dorpsbeeld wordt beheerst door de pastorie met de grote parkachtige voortuin. Het terrein is gedeeltelijk omgracht. Het hoofdgebouw van de pastorie is een rechthoekig herenhuis in twee bouwlagen opgetrokken.

Zowel wat betreft afmeting, als wat betreft situering ten opzichte van de weg sluit de pastorie aan bij de grote klei-boerderijen verderop aan de weg richting Midwolda. De kerk ligt vanaf de weg gezien in het verlengde van de laanbeplanting aan de Kerksingel, de aldus gecreëerde zichtlijn is binnen het dorpsgezicht van groot belang. De forse bomen en het monumentale hek met het opschrift 'Oostwold 1907' verlenen de Kerksingel allure. Als gevolg van de symmetrische opbouw van de dorpskom is de bebouwing aan de oostzijde van de Wilhelminalaan met de voorgevel op de Kerksingel

georiënteerd. Aan beide zijden van de laan bestaat de bebouwing uit vrijstaande arbeiders- en ambachtsliedenwoningen. De huizen zijn in één bouwlaag met kap opgetrokken en in een aantal gevallen voorzien van de in dit gebied gebruikelijke uitspringende hoek of krimp. De daken zijn veelal afgewolfd en met rode of blauwe pannen gedekt, terwijl voor de gevels overwegend rode baksteen is gebruikt.

Ten westen van de Wilhelminalaan, achter de huiserven, begint direct het zeer open agrarische land. Een perceelssloot vormt ter plaatse een scherpe begrenzing van de dorpskom.

De bebouwing aan de Egbertlaan, die slechts aan de oostzijde bebouwd is zodat ook hier een oriëntatie op het middenterrein is ontstaan, vertoont hetzelfde beeld. De weinige huizen aan het Schoolpad zijn beduidend groter, zij het eveneens in één bouwlaag opgetrokken. De meest oostelijke laan, de Van Bolhuislaan, is slechts een pad langs de achtererven van de Egbertlaan, zonder aanliggende huizen, en vormt binnen de symmetrische structuur de pendant van de Wilhelminalaan.

De bebouwing aan de zuidzijde van de Huningaweg functioneert als de ruimtelijke begrenzing van de dorpsstructuur in het zuiden en is tevens een voortzetting van de lintbebouwing aan de Huningaweg tussen Midwolda en Oostwold.

Voor de gehele dorpskom geldt dat door de laanbeplanting aan de Kerksingel, de oude bomen op het pastorieterrein, en de mate van begroeiing op de meeste erven, een indruk van beslotenheid gewekt wordt, in contrast met de openheid van het aangrenzende landschap.

Grens van het aangewezen gebied

De grens van het beschermd dorpsgezicht Oostwold omvat de gehele historisch-ruimtelijke structuur van de dorpskom, zoals die in de voorgaande paragrafen beschreven is. In het zuiden is de grens achter de bebouwing aan de Huningaweg gelegd, die de ruimtelijke begrenzing van het dorpsgezicht uitmaakt en tevens de koppeling met de ruimere structuur van de lintbebouwing tussen Midwolda en Oostwolda zichtbaar maakt. De ten zuiden van de weg gesitueerde begraafplaats vormt door zijn oriëntatie en ligging een ruimtelijke ondersteuning van de centrale noord-zuid-as van de dorpsstructuur, en is in verband daarmee in het aangewezen gebied opgenomen. De overige grenzen volgende Van Bolhuislaan, de perceelssloot achter de Wilhelminalaan en de binnenzijde van de Havenstraat.

De begrenzing van het beschermd dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekeningnummer 155).

Rechtsgevolg aanwijzing

Ter effectivering van de bescherming van het aangewezen dorpsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 8 van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied.

De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling, die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

Geraadpleegde literatuur:

Acker Stratingh, G. en Venema, S.A.
De Dollard. Groningen, 1855.

Bolhuis, L. van

Tweetal van plegtige redevoeringen:
welker eene over Jezaj. LXVI: 1,2,
uitgesproken op den 12den van
Wijnmaand 1777 ter inwijding van
een nieuw Kerk-gebouw te Oostwold,
vele bijzonderheden behelst uit de
Oudheden dezès Lands, die in
Bijvoegselen nader aangewezen
worden; enz.
Groningen, 1778.

Formsma, W.J. e.a. (red.)

Historie van Groningen. Stad en land.
Groningen, 1976.

Veen, P.R. van der

De ontstaansgeschiedenis van
streekdorpen en lintbebouwing.
(Streekdorpen en lintbebouwing in
de provincie Groningen, deelrapport
nr. 1).
Groningen, 1977.

Colofon:

Uitgave van de Rijksdienst voor de
Monumentenzorg, Zeist.

Historisch-geografisch en stede-
bouwkundig onderzoek:
Drs. M. Kooiman, Utrecht.

Foto's:

Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenha-
ge (afb. 2);
Dienst van het Kadaster en de
Openbare Registers, Apeldoorn (afb.
5);
Rijksarchief in de provincie Groningen
(afb. 3);
Rijksdienst voor de Monumentenzorg,
Zeist (afb. 1, 4, 6, 7);
Topografische Dienst, Emmen
(omslag).

Kaart en illustratie in de tekst:
Studio Ineke van der Burg, Bilthoven.

Verkoopprijs f 10,-.

Deze publikatie is schriftelijk of
telefonisch te bestellen bij het
Distributiecentrum DOP
Postbus 20014
2500 EA 's-Gravenhage.
Telefoon: 070-78 98 80.
Onder vermelding van bestelnummer
of ISBN 90 346 1220 1.

Druk:

Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage.

Fotobijlage

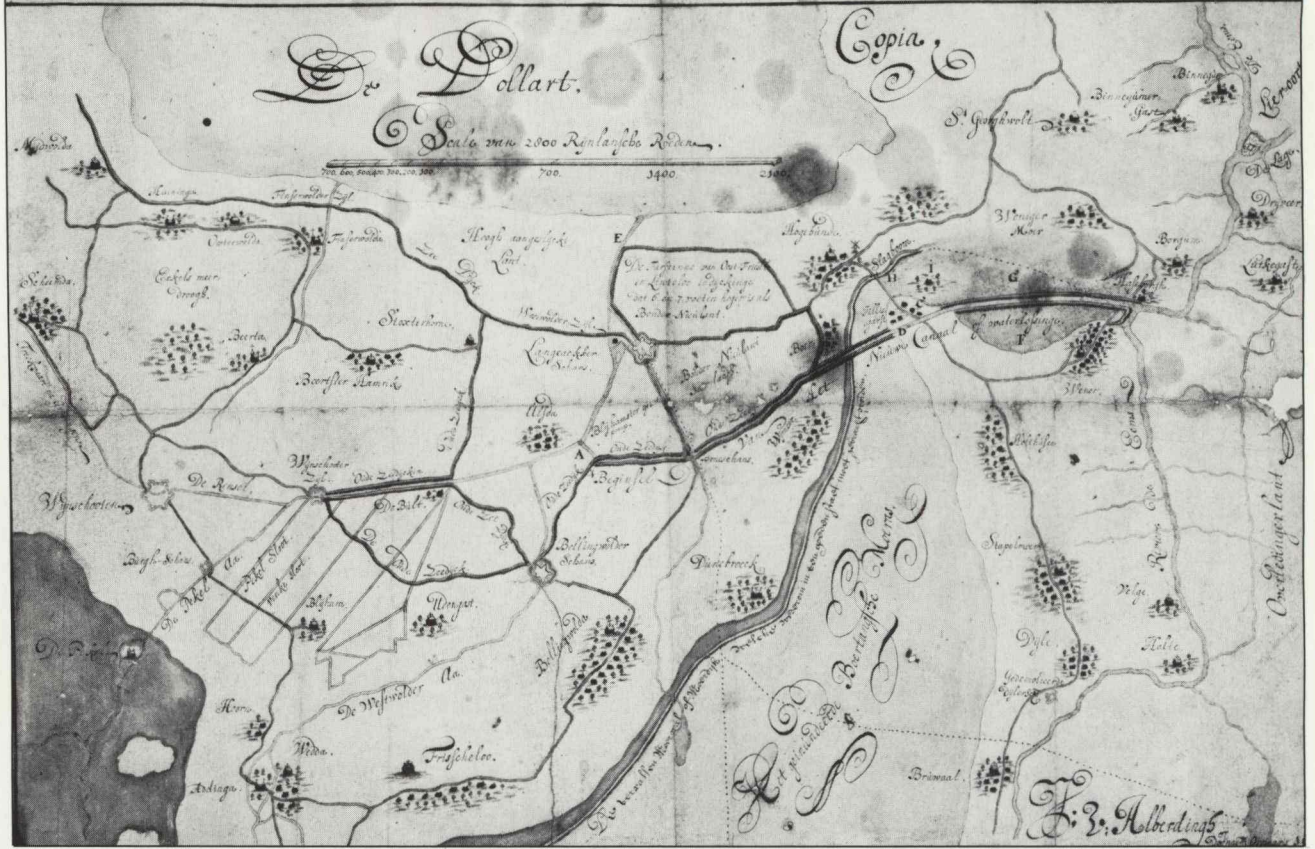
Afb. 1. Christiaan Sgrooten, Kaart van de provincies Overijssel, Drenthe en een gedeelte van de provincie Groningen, ca. 1573, fragment.

1.110519063008

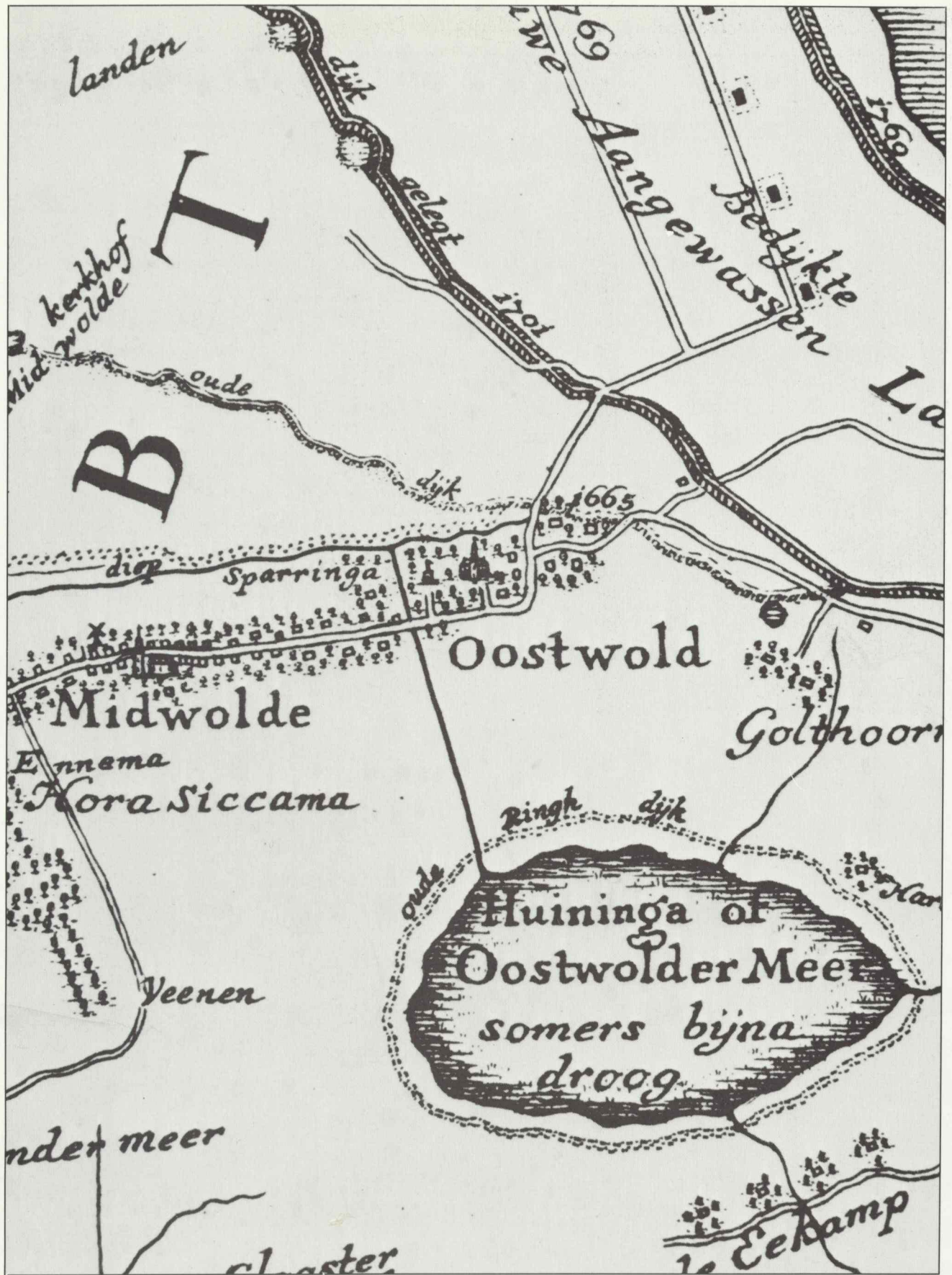

Afb. 2. Cornelis Edzkens, Het zuidelijk gedeelte van de Dollard met het aangrenzend gebied tot Heiligerlee, midden 17e eeuw. (ARA, Hingman, 3038).

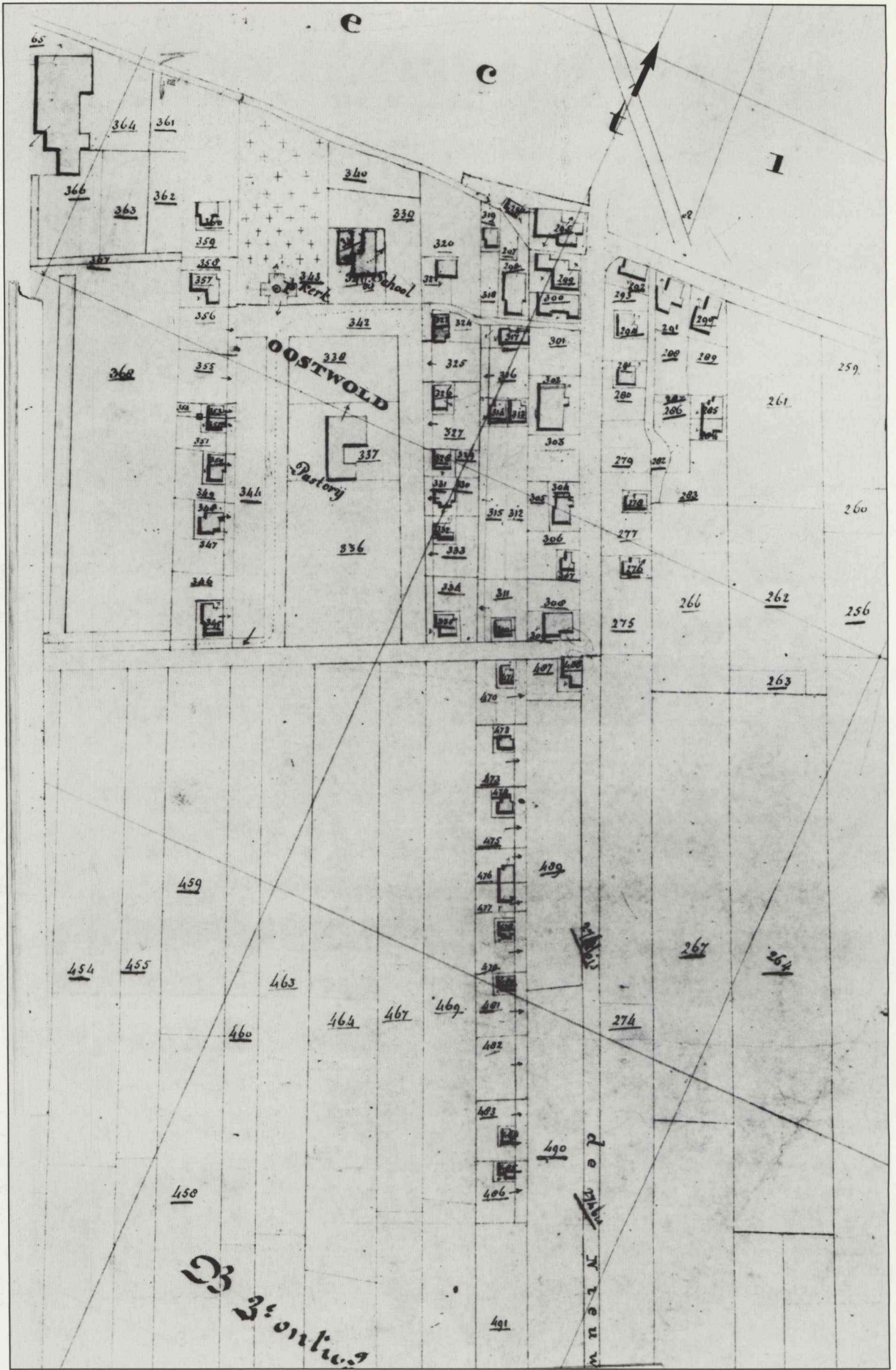
Deseyn van het graven eens Canaals off waterlossinge loopende van Blijhamster grontpomp tot inde Eems bij Haseborgh, 1687.

Afb. 3. J. van Alberdingh, Desseyn van het graven eens canaals off waterlossinge loopende van Blijhamster Grontpomp tot inde Eems bij Haseborgh, 1687. (RAG cat Noordhoff, nr. 88).

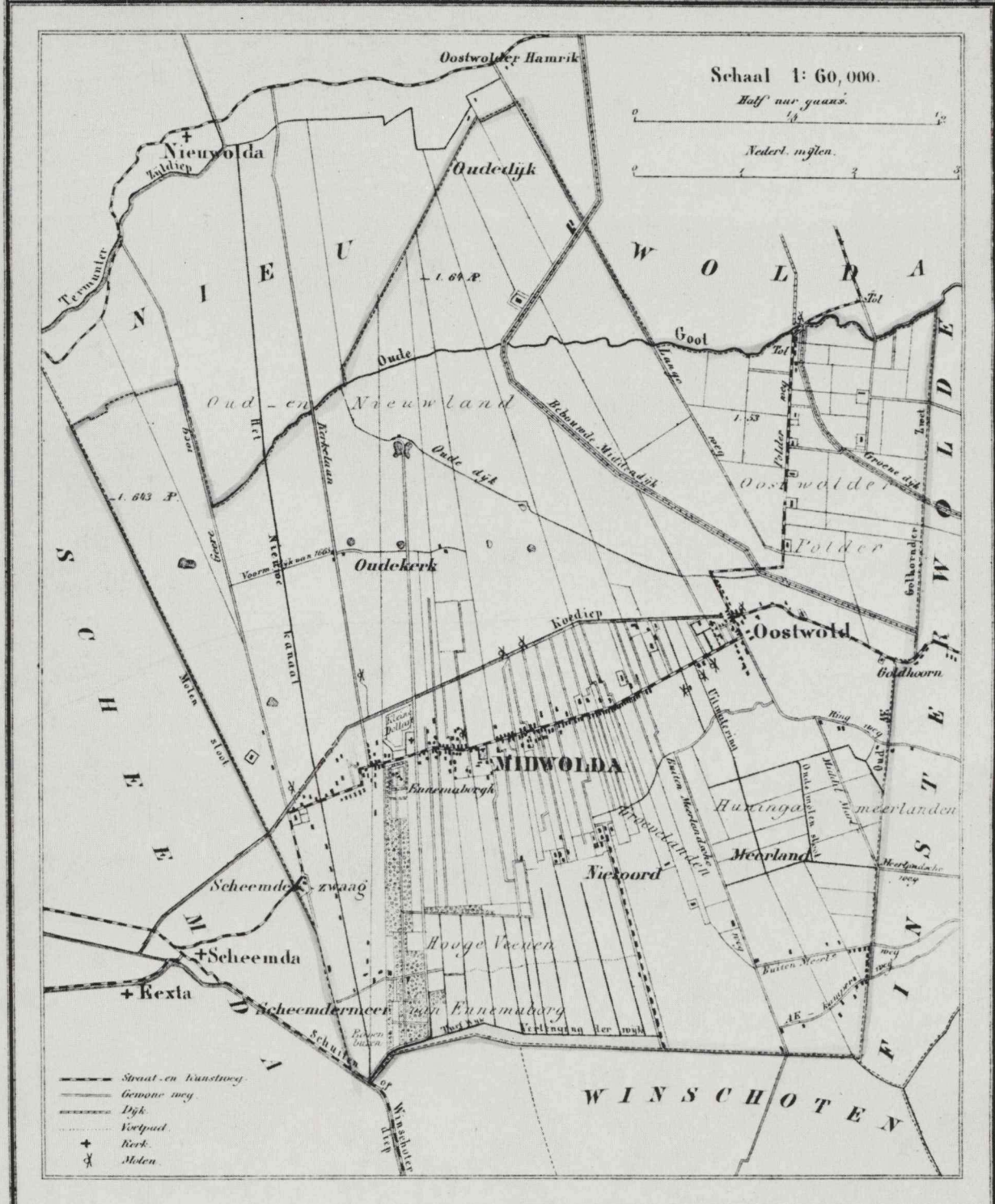
Afb. 4. Th. Beckeringh, Kaart of Landtafereel der Provincie van Groningen en Ommelanden, 1781, fragment.

Afb. 5. Kadastraal Minuutplan gemeente Midwolda, 1823, fragment.

Afb. 6. Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, 1973 (facsimile herdruk van 1853), blad 8, fragment.

Afb. 7. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Nederland, 1867, provincie Groningen, gemeente Midwolda.